

ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ (του Γιάννη Παρασκευουλάκου)

Με τον τίτλο του άρθρου δεν εννοώ ότι πρέπει να ψάξουμε «κάπου» για να βρούμε αυτές τις ρίζες ως προϋπάρχουσες, αλλά ότι πρέπει εμείς οι ίδιοι να θέσουμε αυτές τις ρίζες με συνειδητή προσπάθεια.

Σύμφωνα με τον προβληματισμό που θα παραθέσω πιο κάτω, δηλαδή το εύρος του ορθολογισμού, δεν νομίζω ότι είναι τόσο εύκολο να δώσω και την απάντηση. Οπότε κυρίως θα θέσω ερωτήματα και θα προσπαθήσω να αφαιρέσω στάσεις και θεωρήσεις, που σε μια πιο προσεκτική εξέταση αναδεικνύονται ανορθολογικές και παντοτινή υπονόμηση της λογικής.

Θα πρέπει να δούμε πρώτα τι εννοούμε με τον όρο «ορθολογισμός». Η ιδιαίτερη νοηματική έμφαση που συνοδεύει τη λέξη, όπως αποτυπώθηκε κυρίως τον 17^ο και 18^ο αιώνα, σήμαινε προπαντός την απόρριψη κάθε αυθεντίας (εκείνη την εποχή κυρίως θρησκευτικής και πολιτικής) ως έξωθεν επιβολής στο άτομο, απόψεων, θεωριών, πρακτικών κ.ο.κ., τις οποίες το άτομο δεν είχε δικαίωμα να εξετάσει και, πολύ περισσότερο, να αμφισβητήσει,

Επρόκειτο, με άλλα λόγια, κυριολεκτικά για ένα όπλο και εργαλείο απελευθέρωσης του ατόμου απέναντι στην απολυταρχία κάθε μορφής. Θα πρέπει να κάνουμε εδώ μια αρχική παρατήρηση: το εύρος και το βάθος της σύλληψης περί ορθολογισμού αναγκαστικά περιορίζεται από τις ιδιαιτερότητες της εποχής και

του τόπου στον οποίο θεμελιώθηκε αυτή η αντίληψη, από τις πιέσεις και τις στρεβλώσεις στις οποίες προσπάθησε να απαντήσει και να θεραπεύσει, από τους περιορισμούς και τις αδυναμίες των κύριων εκφραστών του, όσο σπουδαίοι άνθρωποι και αν ήταν αυτοί και άλλους παράγοντες. Για να τιμήσουμε τη μνήμη των θεμελιωτών του ορθολογισμού, που πολέμησαν κυρίως την αυθεντία, θα πρέπει και εμείς με τη σειρά μας να μην αποδώσουμε ενός είδους αυθεντία σε αυτούς, αλλά να τους θεωρήσουμε κάποιους από τους πολλούς φάρους που φώτισαν τον δρόμο της ανθρωπότητας.

Ο Ρενέ Ντεκάρτ (Καρτέσιος) στην λεγόμενη “πρώτη αρχή” του που διατύπωσε στο μνημειώδες έργο του «Λόγος περί της Μεθόδου» λέει τα ακόλουθα (1):

«Το πρώτο είναι να μην παραδέχομαι ποτέ τίποτα για αληθινό, αν δεν το ξέρω ολοφάνερα αληθινό. Δηλαδή να αποφεύγω προσεκτικά τη βιασύνη και τη προκατάληψη και να μην περιλαμβάνω στις κρίσεις μου τίποτα παραπάνω απ’ ό,τι θα παρουσιάζεται στο νου μου τόσο καθαρά και τόσο ευδιάκριτα ώστε να μη μου δίνεται καμιά ευκαιρία ν’ αμφιβάλλω γι’ αυτό».

Και ο Καντ, στο άρθρο του «Τι είναι Διαφωτισμός» (2), μια εποχή και έννοια που είναι συνυφασμένη αδιαχώριστα με τον ορθολογισμό, λέει τα ακόλουθα:

«Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία είναι ο ίδιος υπεύθυνος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία να μεταχειρίζεσαι το νου σου χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Είμαστε υπεύθυνοι γι’ αυτή την ανωριμότητα, όταν η αιτία της βρίσκεται όχι στην ανεπάρκεια του νου, αλλά στην έλλειψη αποφασιστικότητας και θάρρους να τον μεταχειριζόμαστε χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου».

Στα παραπάνω μπορούμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις. Ο Ντεκάρτ μας μιλάει για μία καθαρά ατομική διαδικασία, δηλαδή για μία διεργασία που αποβλέπει στο να αποκτήσω εγώ ο ίδιος την γνώση και να φθάσω στην αλήθεια για το κάθε τι. Στις μέρες

μας όμως είναι, άραγε, δυνατόν να έχουμε τόσο προσωπική αντίληψη της αλήθειας για όλα τα ζητήματα, από τη στιγμή που για αυτό το «κάθε τι» υπάρχουν τόσοι ειδικοί; Επίσης η ύπαρξη τόσων ειδικών και τόσων γνωστικών αντικειμένων μάλλον δυσκολεύει παρά διευκολύνει την ατομική αναζήτηση της αλήθειας, καθώς αυτή καθίσταται όλο και περισσότερο κτήμα των ειδικών του τομέα. Κατ' ανάγκη, λοιπόν, ο ορθολογισμός στις μέρες μας έχει φθάσει να σημαίνει «να ακούς τους ειδικούς». Επίσης, μας λέει να μην παραδεχόμαστε ως αληθινό οτιδήποτε αν δεν κατασταλάζει στη σκέψη *«τόσο καθαρά και τόσο ευδιάκριτα ώστε να μη μου δίνεται καμιά ευκαιρία ν' αμφιβάλλω γι' αυτό»*. Όμως ξέρουμε από τις ατομικές μας εμπειρίες ότι συχνά κάτι πλανερρό εμφανίζεται στα μάτια μας ως πεντακάθαρη αλήθεια, μόνο και μόνο για να διαψευστεί αργότερα.

Ο Καντ από την άλλη αποδίδει την έλλειψη χρήσης του νου μας σε «οκνηρία και δειλία», όπως λέει πιο κάτω, καθώς είναι *«τόσο βολικό να είναι κανείς ανώριμος»*. Αποδίδει, δηλαδή, αυτή την απουσία ελευθερίας σε οικειοθελή αδιαφορία ημών των ανθρώπων, η οποία μάλιστα επιτρέπει σε άλλους να μας επιβάλλονται *«ως κηδεμόνες»*. Μας γεννιέται εδώ η απορία: άραγε στα 240 χρόνια που πέρασαν από τότε που ο Καντ έγραψε το άρθρο αυτό, σε αυτό το ζήτημα έχουμε κάνει στ' αλήθεια το βήμα που χρειαζόταν ή εξακολουθεί να χρειάζεται; Υπάρχουν ενδείξεις ότι το βήμα δεν έγινε ή δεν έγινε ολοκληρωμένα. Για παράδειγμα, μιλώντας για την χώρα μας, τέτοιες ενδείξεις θεωρώ ότι αποτελούν τα «πρωινάδικα» στην τηλεόραση, η απίσχναση της γλώσσας, η οικολογική φθορά, η ολοκληρωτική απουσία ενδιαφέροντος για την πολιτική ή ο υποβιβασμός της αποκλειστικά στην οπαδική εμπλοκή με ένα κόμμα. Αυτά τα δύο τελευταία τα θεωρώ τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Ο Νίκος Δήμου στον πρόλογο του βιβλίου του *«Μικρό εγχειρίδιο ορθολογισμού και ανορθολογισμού»* (3), κάνει λόγο για ένα νεαρό που του έστειλε επιστολή λέγοντάς του μεταξύ άλλων πως η πολιτική είναι το τελευταίο που τον ενδιαφέρει, γιατί, *«περιβάλλεται από δογματισμό και φανατισμό, σαν να είναι ποδοσφαιρικές ομάδες και όχι κόμματα»*. Και αντί ο Δήμου να του απαντήσει *«φίλε μου η πολιτική δεν είναι μόνο τα*

κόμματα, η πολιτική είναι η ίδια η ζωή μας και δεν μπορούμε να πάψουμε να ενδιαφερόμαστε για την ζωή εξ αιτίας κακού παραδείγματος» ή κάτι παραπλήσιο, του απάντησε: «Μία φορά στις τόσες παίρνω ένα μήνυμα που με κάνει να σκεφτώ πως άξιζε τον κόπο να ζήσω»!!

Ήταν κατά την γνώμη του ορθολογικά και σωστά αυτά που του είπε ο νεαρός, παρότι ήταν καταφανώς αποσπασματικά και χωρίς εμβρίθεια.

Δεν μπορεί άλλωστε να εξηγήσει αυτού του είδους ο λειψός ορθολογισμός πώς τα ευρωπαϊκά κράτη, που ευημερούν (σε αντίθεση με την Ελλάδα που δυσπραγεί) γιατί «...έχουν οργάνωση. Έχουν παιδεία. Έχουν επιστήμη, έρευνα και καινοτομία» (ο.π. σελ. 13) είναι με άλλα λόγια «ορθολογικά», κατάφεραν μέσα σε σαράντα χρόνια να διαλύσουν όχι μόνο την Ευρώπη αλλά και όλο τον πλανήτη με δύο παγκόσμιους πολέμους.

Ερωτήματα και Προβληματισμοί

Μπορεί κάποιος να είναι ορθολογικός εν μέρει; Δηλαδή, να είναι ορθολογικός σε κάποιες πτυχές της ζωής του και σε άλλες όχι;

Μπορεί να είναι ορθολογικός, όταν στα θεμέλια της ζωής ή στην έναρξή της μπορούμε να εντοπίσουμε ανορθολογικές και κάποτε επικίνδυνες ρίζες;

Η ισχυρότερη δύναμη σήμερα στον άνθρωπο είναι η επιθυμία. Ο νους συνήθως, αν όχι πάντα, έρχεται εκ των υστέρων σαν φτωχός συγγενής, σαν δουλοπάροικος θα έλεγα, να υποστηρίξει και να οργανώσει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις επιδιώξεις της επιθυμίας. Η επιθυμία θέτει τα θεμέλια, χαράζει τις κεντρικές κατευθύνσεις και ο νους υλοποιεί όσο το δυνατόν καλύτερα τις αποφάσεις.

Είναι αυτό άραγε ορθολογισμός;

Για παράδειγμα, στη μικρή του ηλικία κάποιος βλέπει έναν

πολιτικό, τον θαυμάζει και τον φθονεί ταυτόχρονα, και ονειρεύεται να γίνει σαν και αυτόν και ακόμα να τον ξεπεράσει. Ένας άλλος πιτσιρικός, μαγεμένος από την χλιδή των μεγιστάνων, βάζει στόχο της ζωής του να γίνει σαν και αυτούς. Έκτοτε και οι δύο ακολουθούν τις επιδιώξεις τους με μεθοδικότητα, συνέπεια, απόλυτη προσήλωση, χωρίς λάθη, μελετώντας και αποκτώντας καλή γνώση του περιβάλλοντος και των συνθηκών, «ορθολογικά» θα λέγαμε. Και τελικά επιτυγχάνουν.

Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε κάτι τέτοιο ορθολογικό; Αν όχι, γιατί;

Θα θέσω και ένα άλλο πιο ακραίο παράδειγμα: Η ναζιστική Γερμανία είχε «όραμα» και επιθυμία να δεσπόσει στον κόσμο, να μετατρέψει τους σλαύους σε σκλάβους και να εξοντώσει όλα τα «υβρίδια» που θεωρούσε ως παρά φύση και νόθες φυλές, χωρίς δικαίωμα στην ζωή. Επιδίωξε τον σκοπό αυτό μεθοδικά, επίμονα, «επιστημονικά» όπως μας λέει ο σοβιετικός πρέσβης Μάισκυ ότι του είπε ο Τσώρτσιλ (4). Η καλύτερη απόδειξη αυτής της μεθοδικότητας και επιστημονικότητας είναι ότι όσα πέτυχε ο ναζισμός εντός της χώρας τα πέτυχε μέσα στον ελάχιστο χρόνο των 6 ετών. Δεν ήταν απλώς κάποιοι τρελοί με σβάστικες και παγανισμούς. Αν ήταν έτσι, προφανώς θα είχαν καταρρεύσει. Ανόρθωσαν τη Γερμανία έξω από την ανέχεια και την φτώχεια. Μπορούμε άραγε να θεωρήσουμε την στάση της Γερμανίας (ηγεσίας και λαού) του 1933-39 ορθολογική και, αν όχι, γιατί; Μήπως μόνο και μόνο γιατί έχασε τον πόλεμο; Αυτό, εκτός του ότι θα ήταν τερατώδης σκέψη, θα σήμαινε ότι δεν έχουμε κριτήρια για τον ορθολογισμό και τα θέτουμε κάθε φορά εκ των υστέρων με βάση την επιτυχία ενός εγχειρήματος ή μιας πολιτικής.

Στην πραγματικότητα, αυτό όλο σχετίζεται με αυτό που η φίλη Ιωάννα Μουτσοπούλου, σε βιβλίο της, αποκαλεί “λογική συνοχή” ανάμεσα σε αίτια και αποτελέσματα, όπως π.χ. ανάμεσα στις επιλογές και τα αποτελέσματά τους. Ότι αυτή η λογική συνοχή υπάρχει ακόμη και στον παραλογισμό και την αντικοινωνικότητα, δείχνοντας ότι αυτό που πρέπει να αλλάξει είναι το κίνητρο και οι επιλογές.

Μήπως ο ορθολογισμός είναι κάτι περισσότερο από την αποτίναξη της όποιας αυθεντίας; Μήπως δεν αρκεί η κριτική σκέψη, αν ο νους και το όλον του ανθρώπου δεν έχει μάθει να αντιμετωπίζει το σύνολο του κόσμου σαν ενότητα που επιδέχεται ενιαία εξέταση και ενιαία λύση στα προβλήματα; Μήπως ο όντως ορθολογισμός είναι παντελώς ανέφικτος, όταν αδιόρατα ή και συνειδητά έχουμε πρώτα λοβοτομηθεί ως προς θεμελιώδεις λειτουργίες μας ως ανθρώπων (παράδειγμα η πολιτική που ανέφερα πιο πάνω); Μήπως ο ορθολογισμός αφορά, ή πρέπει να αφορά, πρώτα απ' όλα τα κίνητρα, αφού βέβαια κάποτε καταφέρουμε να καταλήξουμε ποια θεωρούμε ορθά κίνητρα και ποια όχι και, κυρίως, ποια είναι η μέθοδος της καλλιέργειας των ορθών κινήτρων; Μήπως ο ορθολογισμός είναι δυνατότητα του ανθρώπου που έχει διδαχθεί να φιλοσοφεί, δηλαδή να ασχολείται με όλα τα θεμελιώδη της ζωής και όχι μόνο με το μερικό και το ειδικό, όπως πολύ ωραία μας διηγείται ο Καρλ Γιάσπερς(6);

«Η γενική γνώμη είναι πως η φιλοσοφία δεν έχει...καμιά πρακτική χρησιμότητα...Δεν την καταλαβαίνω καθόλου... Είναι ένα θέμα για τους ειδικούς... Συνεπώς δεν με ενδιαφέρει. Αλλά αυτό είναι σαν να ήθελε να πει κανείς: δεν χρειάζεται να μεριμνάς για τα θεμελιώδη ερωτήματα της ζωής• πρέπει χωρίς σκέψη για το όλον, να βυθιστείς με επιμελή εργατικότητα, σε κάποιο ειδικό θέμα της πράξης ή της θεωρίας... Ένα απροσδιόριστο ένστικτο μισεί την φιλοσοφία. Είναι επικίνδυνη. Αν ήταν να την καταλάβω, θα έπρεπε να αλλάξω την ζωή μου... να βλέπω όλα τα πράγματα κάτω από ένα φως, που ίσαμε τώρα μου ήταν ξένο».

Υπάρχει άραγε περίπτωση να έχουμε στην πραγματικότητα αυτό που ο Μαρκούζε είχε περιγράψει ως «ορθολογική οργάνωση του ανορθολογισμού»;

Αναφορές

1. Ντεκάρτ Ρενέ, (1637/1976), Λόγος περί της Μεθόδου, μετ. Χ. Χρηστίδης, εκδ. Παπαζήση, σελ. 19, παρ. 23.

2. Καντ Ιμμάνουελ (1784/1971), Τι είναι διαφωτισμός; (Δοκίμια), μετ. Ε. Παπανούτσου, εκδ. Δωδώνη, σελ. 42.
3. Δήμου Νίκος, (2016), Μικρό εγχειρίδιο ορθολογισμού (και ανορθολογισμού), εκδ. Πατάκης, σελ. 9-11.
4. Μάισκυ Ιβάν, Ποιος βοήθησε τον Χίτλερ, (2017), μετ. Κ. Κοτζιάς, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, σελ. 81.
5. Μουτσοπούλου Ιωάννα, (2021), Έθνη και Ανθρωπότητα στον κόσμο της έννοιας, υπό έκδοση,
6. Γιάσπερς Καρλ, (1978), Μαθήματα Φιλοσοφίας, εκδ. Παρμενίδης, σελ. 196 επ.

16/7/21

Ιωάννης Παρασκευουλάκος

Μέλος της ΜΚΟ ΣΟΛΩΝ

Εικόνα : Science against Obscurantism / Giacomo Balla (1871 – 1958)
– WIKIART